

DİLBİLİM GÖSTERGEBİLİM Okumalarım

Zeki Z. Kırmızı

(2005-2025)

©

Açıklama

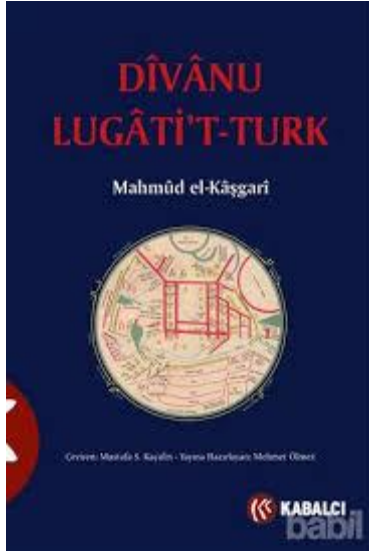
*Yazarların doğum tarihleri esas alınarak dizinlenmiştir.
Doğum tarihi bilinmeyen yazarlar ister istemez en arkaya
yerleştirilmiştir.*

Zeki Z. Kırmızı

İçindekiler

- **Kaşgarlı Mahmud:** Divânü Lugâti't Türk
- **Georges Jean:** Yazı İnsanlığın Belleği
- **Hans Blumenberg:** Gemi Batıyor, Seyrediyorlar
- **Geoffrey Lewis:** Trajik Başarı: Türk Dil Reformu
- **Doğan Aksan:** Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını
- **Doğan Aksan:** Anadilimizin Söz Denizinde
- **Doğan Aksan:** Dil, Şu Büyülü Düzen...
- **Doğan Aksan:** Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri
- **Doğan Aksan:** Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı
- **Doğan Aksan:** Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü
- **Tahsin Yücel:** Göstergeler
- **Aydın Köksal:** Dil ve Ekin
- **Luis-Jean Calvet:** Dillerimizin Denizi
- **Kerimoğlu, Caner;** Chomsky Darwin'e Karşı. Evrensel Dilbilgisi, Dilin Kökeni ve Evrim Tartışmaları

KAŞGARLI MAHMUD (11.yy, Kaşgar-Çin)

Kaşgarlı Mahmut; Divânü Lugâti't Türk (11. yüzyıl), Çev., Uy., Düz. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurtsever, Kabalcı yayınları, Birinci basım, Mayıs 2005, İstanbul, 725 s., Büyük boy.

“İmdi, kul Mahmûd ibn el-Hüseyin ibn Muhammed (el-Kâşgâri) der ki” diye başlayan Türkçe’nin anıt yapıtlarından 1072’de yazımına başlayan çalışmanın bitişi de şöyle: “Mahmûd ibn el-Hüseyin der ki: Kitabımıza başlarken bildirdiğimiz Türk lehçelerini bir araya getirme, ilkelerini gösterme, kurallarını açıklama ve aralarındaki farkları iyi bir düzenle tanzim etme niyetimizi gerçekleştirdik. Vaadimiz yerine getirilmiş ve gayemize ulaşılmıştır. Tüm fazlalıkları, gereksiz süsleri, aşırılıkları ve metni uzatan unsurları kitabın dışında bıraktım. Son söz geldi çattı ve yazdıklarımız ebedi bir hazine olarak bâki kaldı. Kitap bitti.”

Kaşgarlı Mahmûd’un özgün yapıtı Arapça dilbilgisi sözcük özelliklerini göz önünde tutarak Türk Dili ve ağızlarının dilbilgisi ve sözcük özelliklerinin bir dökümünü yapmak, kurallarını belirlemek. Bunu Arapçayla öyle yapıyor ki hem Türk dilinin bin yıllık geçmişi aydınlanıyor hem de dilimizin eşsiz anlatım gücü açığa çıkıyor. Dahası var, Anadolu’ya gelip yerleşen Türk boylarının yüzyıllardır yaşadığı sözcükler, deyimler de görünür oluyor. Burası beni büyüledi özellikle. Tüm yaşamım boyu kulağımda yer etmiş yerel anlatımların köklerini, kaynaklarını benzer, yakın içeriklerle bu çalışmada görmenin kıvancını, mutluluğunu yaşadım.

Kuşkusuz, sonradan çeviri yapan yazarların hazırladıkları sözlüğü sözcük sözcük okurken birçok dilimiz gerçeğiyle, o dilin bin yılda **Divânü Lugâti't-Türk**’ten bugüne varsıllaşan boyutlarıyla karşılaşmak ayrıca büyüleyiciydi. Dil, canlı örgen (*organizma*) olarak evrim geçirmiş, dilbilgisi dayanaklarını güçlendirmiş, us-yaşam-zaman-dil el ele görkemli bir tarih yazmışlar belli ki. Evrimi ve bugün geldiğimiz yeri görmek gerçekten şaşırtıcıydı. 10-11-12. yüzyıllarda Arapçanın korkunç etkisi ise somut olarak izlenebiliyor ama daha çok inanç (*teoloji*) yansımalarıyla. Dil henüz saflığını korumaktadır. Farsçadan çok Arapçanın etkili olması da bir başka ilginç

konu. Günümüz Azeri Türkçesinin ağır Arapça kirlenmesi bir yana Türkçe açısından 11. yüzyıl saflığını epeyce koruduğunu görmek de bir başka gerçeklikti.

Ben Anadolu Türkçemizde o günden bugüne kullanımdan düşmüş, az ya da yerelde kullanılan kimi sözcükleri imledim ama yüzlerce sözcüğü aynı ya da değişen içerikleriyle dizinlemek çok zamanımı alacağı için rastgele birkaç örnek vermekle yetineceğim.

Erk; yetki, yapabilme gücü
Mayışdı; uyuşup yere serildi
Menggü; sonsuz olan şey
Qargış; lanet, ilenç
Qarıldı; bir şey başka şeye karıştırıldı
Quturdı; yerinde duramaz oldu, azdı
Tıl; söz, dil, ağız
Ulugluq; büyüklük, onur, şeref
Üpledi; yağmaladı
Yersindi; yerleşti, alıştı

(2025)

GEORGES JEAN (1920-2011, Fransa)

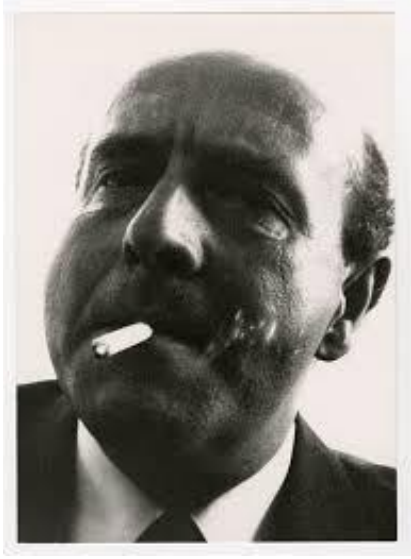

Jean, Georges; Yazı İnsanlığın Belleği (L'écriture, mémoire des hommes, 1987), Çev. Nami Başer, Yapı Kredi Yayınları, Birinci basım, 2002, İstanbul, 75 s.

Büyük hoşlukla okunan, Yazı'nın insan geçmişı boyunca serüvenini, bol görüntü eşliğinde sunan yapıtın Fransa'da özgün baskısı 1987'de yapılmış.

(2000-2005)

HANS BLUMENBERG (1920-1996, Almanya)

Blumenberg, Hans; Gemi Batıyor, Seyrediyorlar (Schiffbruch mit Zuschauer: Paradigma einer Daseinsmetapher, 1997), **Çev. Osman Toklu,**
Dost Yayınları, Birinci basım, 2002, Ankara, 98 s.

Eğretileme(mecaz)bilimi kuramcısı Blumenberg, **batış** ve **batışa bakış** imgesini, düşünce tarihinin önemli kaynaklarıyla izliyor. Bol göndermeli metin, kaynaklara ve kaynakların ekin sel altyapısına yabancı benim gibi okurları zorluyor kuşkusuz. *Denizde ilerleyişten de kaza geçirip batıştan* da geriye kalan o aynı el değmemiş yüzeydir. (58)

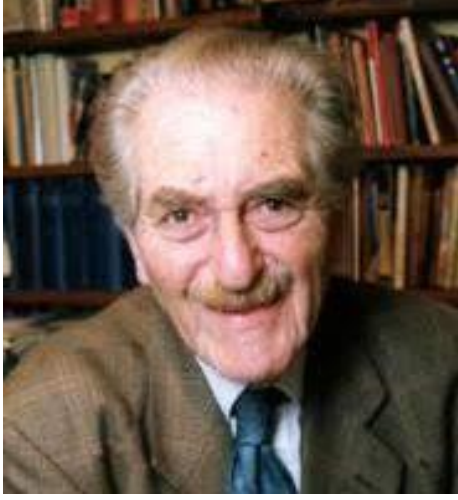
Eğretileme bilmecesi, yalnızca kavram karşısındaki yan ılığ çerçevesinde anlaş ılmamalıdır. **Eğretilemelerin** niçin "*katlanılır*" oldu ğu aslında bilinmesi gereken bir konudur. (80)

Blumenberg, eğretileme bilimini, eğretilemeyi kavramlaşt ırmayla sınırlamak istemez. Yaş anan dünyaya yön eltilen bakış ı içine almada bir yol gösterici olarak görür ve kavram dış ılık ve açıkl ık kuramının geniş ufkuna eklemekten de edemez. "*Gülen çay ırdan*" söz etmek o kadar da kolay değildir. Bunun için şiirden tinsel olarak etkilenmek gerekir. Sonuçta sanki herkes görmüş de söyleyemiyormuş gibi davran ır ve böylece eğretileme gerçekleştirilebilir. (85)

İnsanlar arasındaki karşıtlıkların sanıld ığından çok daha büyük bir bölümü, tamamıyla simgelerin yeğlenmesine dayanmaktadır. (90)

(2000-2005)

GEOFFREY LEWIS (1920-2008, İngiltere)

Lewis, Geoffrey; Trajik Başarı: Türk Dil Reformu (The turkish Language Reform: A Catastrophic Success, 1999), **Çev. Mehmet Fatih Uslu,**
Çeviribilim yayınları, Birinci basım (3.), Mart 2016, İstanbul, 256 s.

Ancak yarısına dek okumaya dayanabildiğim, bilgisunarda yaptığım araştırmalarda belli ve bilinebilir kesimlerce dolaşıma hevesle, canla başla sokulan, daha önce *Gelenek* ve *Paradigma* yayınevlerince basılmış, bu kez Rusça çevirmeni olan Sabri Gürses'in yayınevi *Çeviribilim Yayınevi*'nce yeni baskısı gerçekleştirilmiş, çevirmeni olan Mehmet Fatih Uslu'nun (Boğaziçili) buram buram İslamcı-gerici bir çizginin adamı, akademisyenliğini küçük bir bilgisunar araştırmasının kanıtlamaya yettiği, yazarının (bana göre) bilim adamlığının tartışmalı olduğu, geçmişte İngiliz Gizli Servisi'nin bir alt örgütünde (RAF) görev yaptığı ve İkinci Dünya Savaşı'nda Mısır'da 'istihbarat casusu' görevi üstlendiği, asıl Arapça, Farsça uzmanı olarak İngiltere'de Ortadoğu ekini ve özellikle dilleri üzerine çalıştığı, İngilizlerin Türkçe öğrenmek için (ne yazık ki) en önemli kaynağı olan birkaç kitap da yazmış Geoffrey Lewis'in çalışması olan ***Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*** kitabı üzerinde durmayacağım. Meydanın boş olduğu yerde at koşturmak ve ne idüğü belirsiz (Aslında Boğaziçi Üniversitesinde ders verdiğini belirtmeli.) bir İngilizden '*medet*' ummanın ne anlama geldiği açık. Dili kullanımı üzerinden ve onu da eksik, yanlış kavramanın en kötü örneklerinden biri. Yalnızca bu da değil, arkada yerli işbirlikçiyle sömürgeci egemenin kuyruk acılarının iyice ekşittiği, yeşil ağıya köpürttüğü, karayergisel İngiliz anlayışını bolca ve bayağıca öne süren kitap indirgemeci ve olgucu yöntemiyle arkada yatan umusunu (*niyet*) açığa vurmadan edememiş. Bilim maskesini indirmek görev sayılmalı ama bunu Türk Dili çevrelerinin yapması gerek. Ortalama okura gelince, böyle bir kitap değişik okur kitleleri için bilimsel boyutu ile değil bambaşka doğrulamalar, haklı çık(ar)malar, arkanamalar için bulunmaz kaftan. Bir kere İngiliz, ülkemizde hakkında ayyuka çıkarılan övgülü yaygara, Türk yönetim çevrelerinden alınmış Devlet ödülleri, vb. de mi sizi huzursuz edemiyor sevgili gençler (özellikle). Dilin dertsiz, uydumcu (*konformist*) kullanımının gevşekliği, rahatlığı dünyayı kavrayışınıza ilişkin yeterli ipucunu da veriyor. Yahu, bari dili rahat bırakın,

siyasete bulaştırmayın, diyen kafa yapısı ve arkasındakilerin dil ve genel siyaset gündemleri hakkında düşüncelerinizi kısırdatmanızı ummak isterdim doğrusu. Önemsiz, hatta zararlı bir kitap çünkü gösterdiklerinin arkasında sakladıklarıyla bedenlenmiş...

(2021)

DOĞAN AKSAN (1929-2010, Türkiye)

Aksan, Doğan; Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını (2000, Dilbilim: Türkçe), Bilgi Yayınları, Birinci basım, 2000, Ankara, 180 s.

Aksan'ın Türkçemizle ilgili yapıtı için söyleyecek söz bulamıyorum, beni mutlu etti. Son zamanlarda okuduğum en güzel kitaplardan biri...

*

Aksan, Doğan; Anadilimizin Söz Denizinde (2002, Dilbilim: Türkçe), Bilgi yayınları, Birinci basım, 2002, Ankara, 252 s.

Aksan bu son güzelim yapıtında yine *Türk Dilinin*, Türkçenin bahçesinden çiçek derliyor. Bu kez başlangıçtan günümüze (*Orhun ve Yenisey yazıtları, Divanü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Kitabı, Eski Anadolu Türkçesi*, örneğin *Garibname*, Türkiye Türkçesi, örneğin *Derleme/Tarama Sözlükleri*) dilimizin sözcüklerini, ikilemelerini, deyimlerini, atasözlerini, terimlerini, sözvarlığının diğer öğelerini örnekendirerek varsıllığımıza geçici im koyuyor.

Dilimiz Türkçemiz büyük, derinlikli, oylumlu, anlatım gücü yüksek bir dil. Kanıtı Aksan'ın bu son yapıtında...

*

Aksan, Doğan; Dil, Şu Büyülü Düzen... (2003, Dilbilim: Türkçe), Bilgi yayınları, Birinci basım, 2003, Ankara, 178 s.

Doğan Aksan bu son yapıtında dile genel olarak bakıyor. Dilin yapısını (dizgesini) en son kuramlaştırmalar (Chomsky) çerçevesinde tanıtıyor. Son derece aydınlatıcı, ama yazık ki derinlikten ve kapsayıcılıktan yoksun...
Aksan'ın çıkacak tüm yapıtlarını okumaya devam...

(2000-2005)

*

**Aksan, Doğan; Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri (2005, Dilbilim: Türkçe),
Bilgi yayınları, Birinci basım, 2005, İstanbul, 232 s.**

Aksan, Türkçenin varlığını kanıtlama çabasını sürdürüyor. Dolayısıyla son çalışmaları *örnek* çözümlemeleri olarak görülebilir. Okuması haz veren dilbilim yapıtları Aksan çalışmaları. Bence kanıt yeterli. Türkçe eski ve varıl bir dil. Türkçenin anlatım gücü yetkin, sonsuz denebilir. Belki Aksan'dan, sonraki çalışmalarında Türkçenin geleceğe, çoğalmaya dönük gizilgücü üzerinde durması beklenebilir (üretme, yaratma yeteneği).

Türkçenin zenginlikleri, Anadolu ağızlarındaki zenginlikler, Türkiye Türkçesinin zenginlikleri yapıtın üç ana bölümünü oluşturuyor.

(2006)

*

**Aksan, Doğan; Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı (2007, Dilbilim: Türkçe),
Bilgi yayınları, Birinci basım, Nisan 2007, Ankara, 192 s.**

Doğan Aksan'ın hemen hemen tüm çalışmalarını daha çıktığında alır ve hemen okurum. Evet, bilgi yinelenir, ama ne denli yinelse de azdır.

Türkçemizin onun çalışmalarıyla soluk alıp verdiğini biliyorum. Kaç kişi, kurum var böyle. *Cumhuriyet Gazetes'i*nde bile olması gereken dil özenini göremediğim oluyor. Bu güzelim kitabı da Türkçemize adanmış Aksan'ın. Ah, keşke dilimiz konusunda saçmalık dışında herhangi bir savı olmayanlara yanıt verme, ilkelliğe ortak olma yerine buyurun bunu okuyun diyebilme olanağım olsa...

Dilsiz düşünce ve doğa sevgisi, canlılığa saygı taşımaz. Dili ne denli kusursuz kullanırsak bilincimiz o kerte saydam, duru, davranışlarımız o denli düzgün, saygın, sevgiyle dolu olacaktır. Bu anlatılamaz, deneyimlenir, yaşa(n)dıkça ayırırsanır. Güzel konuşan, güzel düşünür, güzel bir insandır büyük olasılıkla.

Yapıt Türkçenin çağcıl serüvenine odaklanıyor ağırlıklı biçimde. Cumhuriyetimizin dil (Türkçe) öyküsüdür özetlenerek verilen. Sorular bir bir aydınlanmakta, bol örnekle yanıtlanmaktadır.

Bu deneyime ortaklık insanın içini ısıtıyor, insanı daha iyi biri olmaya zorluyor, sevinç veriyor. Herkesin anadiliyle buluşmasını yürekten diliyorum. Anlatıl(a)mayan duygunun olmadığını çoktan anlamış bulunuyorum. Doğru dürüst dinlemeyi öğrenmek ve yine doğru dürüst anlatmayı öğrenmek, iyi insan, iyi yurttaş olmanın koşulu...(2007)

*

**Aksan, Doğan; Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü (2008)
Bilgi yayınları, Birinci basım, Haziran 2008, Ankara, 224s.**

Aksan'ın kitaplarını çıkar çıkmaz alır okurum. Benim Türkçe'yle bağımı uzun süredir onun eşsiz kitapları sağlıyor.

Bu kitap dille kültür bağlantısını işliyor. Dil, kültür göstergesi olarak serimleniyor. Bu çerçeve içerisinde dilsel göstergelerine göz atılan kavramlar; *Kadın, Erkek, Evlenme, Düğün, Gelin, Güveyi, Doğum, Erkek Çocuk, Anne, Baba; Ekmek, Et, Süt ve sütlü yiyecekler* (Peynir, Yoğurt, Ayrar), *İçkiler* (Kımız, Şarap); *Ev, At; Konuk, Konukluk, İlişki; Tanrı, Ölüm* (Cenaze Töreni, Mevlid).

Birçok antropoloji, tarih araştırmalarından daha yararlı, öğretici gibi geldi bana. Kendi kültürünün izini sürenlere içtenlikle salık vereceğim.

(2008)

TAHSİN YÜCEL (1933-2016, Türkiye)

**Yücel, Tahsin; Göstergeler (2006),
Can Yayınları, Birinci basım, 2006, İstanbul, 190 s.**

Son yıllarda okuduğum en güzel çalışmalardan. Çok etkilendim. Üç ayrı bölümden oluşan çalışma belki de bir giriş yapısı. Çünkü Yücel bu çalışmayı daha nerelere götürebilir. Türk yaşamının göstergelerini çözümleyen ve Türk yaşamını sorgulayan ilk uzun bölümü, sözce, söylem, sözcelem, roman ilişkilerini kuramsal düzeyde temellendiren ikinci bölüm izliyor. Üçüncü bölümde ise nefis bir Melih Cevdet Anday yorumu var ki bunu da ancak Yücel yapabilirdi. İnsan böyle bir kitap yüzünden yaşamı yaşanmaya değer bulabilir. Yaşadığından pişmanlık duymayabilir.

(2006)

AYDIN KÖKSAL (1940, Türkiye)

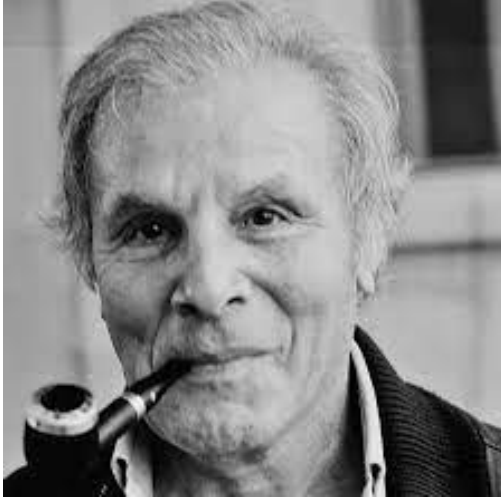

Köksal Aydın; Dil ve Ekin, (2003, İnceleme) Toroslu Yayınları, 2003

Türkçe üzerine yazılmış, anadilimizi Anadolu ekin birikimiyle buluşturma denemesi olan 1981 TDK ödüllü yapıt olağanüstü. Bir girişim niteliği taşımakla ve tümlemede sonu açık olmakla birlikte ekinleşme, Türkçe'nin kaynakları, geleceğin açmazlarına da im konarak çözümleniyor, örnekleniyor. Bir başvuru kaynağı. El altı yapıtı. Aydın Köksal Türkçenin ender yapımcılarından. Bilişimci. Hazla okundu.

(2000 – 2005)

LOUIS-JEAN CALVET (1942, Fransa)

Calvet, Jean-Louis; Akdeniz: Dillerimizin Denizi (La Méditerranée, Mer de nos langues, 2016), Çev. Damla Kellecioğlu, Monografi yayınları, Birinci basım, Ekim 2021, İstanbul, 277 s., Büyük boy.

(2021)

CANER KERİMOĞLU (1978, Türkiye)

Kerimoğlu, Caner; Chomsky Darwin'e Karşı. Evrensel Dilbilgisi, Dilin Kökeni ve Evrim Tartışmaları (2021), Varyant yayınları, Birinci basım, Ekim 2021, İzmir, 638 s.

(2024)